

Hľadanie cesty medzi vnútenými dráhami: gréckokatolíci v Maďarsku a na Ukrajine po roku 1945

Tamás Véghseő

Náčrt dejín maďarských a ukrajinských gréckokatolíkov po roku 1945 začnem zážitkom z detstva. Narodil som sa v rodine gréckokatolíckeho duchovného, môj otec od roku 1960 slúžil vo farnostiach na východe Maďarska. Stalo sa to v lete 1984, kedy sme sa na jeho vtedajšom pôsobisku, na farnosti v Szabolcsi, ktorá sa považovala za veľkú, pripravovali na nedeľnú svätú liturgiu. Každý už zaujal svoje miesto; mal som trinásť rokov a spolu s ostatnými miništrantmi som stál vedľa oltára. Do začiatku liturgie zostávalo už len niekoľko minút, keď som si všimol, že môj inak vždy veľmi presný otec nervózne chodí hore-dole po sakristii bez bohoslužobného rúcha. Minútu pred desiatou sa otvorili dvere na sakristii a vstúpil starší ujo, ktorého som dovtedy nikdy nevidel, môj otec ho objal a začal obliekať. Bol to trochu komický výjav, lebo neznámy farár sa obliekal ako človek, ktorý ešte nikdy nemal na sebe bohoslužobné rúcho. Keď sa pripravil a pristúpil k oltáru, domnieval som sa, že ho otec – ako vždy, keď slúžil iný farár – veriacim predstaví. Tentoraz to však tak nebolo. Neznámy farár začal svätú liturgiu a moja zvedavosť neustále rástla. Mohol mať 65 – 70 rokov, obrad však celebrouval ako začiatočník. Pohyby mal neisté, často sa zasekával, liturgiu prerušovalo dlhé a trápne ticho. Prítomných však najviac rozrušilo to, že neznámy starý farár počas celej liturgie plakal. Po skončení obradu zmizol rovnako rýchlo, ako prišiel.

Môj otec vedel, že veriaci, ktorí toho už veľa zažili, sa ho nebudú na nič vypytovať. Nevedeli, kto bol ten neznámy farár, no dovŕtipleli sa, že to ani vedieť nemusia. To sa však nevzťahovalo na mňa. Ako zvedavé dieťa som mu pri nedeľnom obede položil kopu všetečných otázok. Otec mi povedal, že starý farár prišiel zo Sovietskeho zväzu. Z územia, ktoré my Maďari nazývame Podkarpatská Rus, kde žije veľmi veľa gréckokatolíkov. V Sovietskom zväze však štát gréckokatolícku cirkev zakázal, splynula s ortodoxiou, a tých, čo sa štátnej moci nepodriadili, čakalo väzenie, nútené práce alebo smrť. Aj neznámy starý farár strávil niekoľko rokov v pracovných táborech, po návrate domov pracoval ako robotník, potom vďaka svojmu umeleckému nadaniu pracoval ako výtvarník. Aj za terajšiu návštevu vďaka tomu, že s povolením sovietskych úradov mohol stráviť niekoľko týždňov v umeleckom tábore v Mátészalke. Celebrovanie nebolo plynulé, lebo doma slúži omše v najväčšej tajnosti v kuchyni či v izbe. Svätú liturgiu odsľúžil v kostole naposledy pred takmer štyridsiatimi rokmi. Preto mal v očiach slzy.

Na záver môj otec dodal: „Ale nikomu o tom ani muk.“ V roku 1984 vskutku bolo lepšie mlčať o tom, že maďarský gréckokatolícky farár a jeho podkarpatský druh takto „provokovali“ mocných. Väčšie riziko znášal farár z Podkarpatskej Rusi, lebo ho mohli poľahky obviňovať, že sklamal dôveru sovietskeho ľudu a svoj pobyt v Maďarsku zneužil na zakázanú činnosť. No riskoval aj otec; mohol počítať s ďalšou návštevou *takých* policajtov, o ktorých ani presne nevedel, odkiaľ prichádzajú. Toto však nebolo dôležité, lebo títo kapitáni a majori, ktorí mali veľkú moc a výnimočné schopnosti, môjmu otcovi ukázali také fotografie,

na ktorých so svojim staručkým Wartburgom prechádza na červenú cez takú križovatku, akú v živote nevidel. Tie fotografie naháňali strach, dali nimi najavo, že kohokoľvek dokážu zasadiť do akejkoľvek situácie tak, že dotýčný nemá nijakú šancu brániť sa. Pre ľudí, čo dokázali chytiť čiernu mačku v tmavej izbe aj keď tam nebola, to nebol problém.

Zostanem pri príklade dvoch farárov; najväčší rozdiel medzi gréckokatolíckou cirkvou na území dvoch socialistických štátov je v tom, že gréckokatolícky farár zo Sovietskeho zväzu, znášajúci osud svojej oficiálne zakázanej cirkvi, žil v ilegalite, pričom bol neustále prenasledovaný a obťažovaný, jeho maďarský kolega síce mohol pôsobiť ako farár štátom povolenej cirkvi, bol však pod najprísnejším dohľadom a vydaný napospas moci.

*

Ak hovoríme o gréckokatolíkoch na územiach po druhej svetovej vojne pripojených k Sovietskemu zväzu, musíme rozlišovať medzi ukrajinskou gréckokatolíckou cirkvou a mukačevskou diecézou, ktorá pôsobila na Podkarpatskej Rusi. Prvá pochádza z únie podpísanej v roku 1596 v Breste a je cirkvou gréckokatolíkov, žijúcich na vtedajšom území poľsko-litovského štátu,¹ druhá vznikla v severovýchodných regiónoch Uhorského kráľovstva; je to gréckokatolícka cirkev založená na území historickej mukačevskej diecézy, ktorá sa v roku 1646 zjednotila s Rímom.² Tento rozdiel od jesene 1944, kedy Podkarpatskú Rus obsadila sovietska armáda, nemal význam, keďže osud gréckokatolíkov bol v Sovietskom zväze rovnaký: čakalo ich prenasledovanie a likvidácia. Po úplnom obsadení východného Poľska, Galície a Ukrajiny sovietske úrady začali prenasledovať gréckokatolícku cirkev, ktorú pokladali za nepriateľa sovietskej moci. Metropolitu Andreja Šeptickija, ktorý gréckokatolícku cirkev viedol počas dvoch svetových vojen a siedmich imperiálnych zmien, po smrti v roku 1944 vystriedal Josif Slipij. Nový arcibiskup a všetci gréckokatolícki biskupi boli na Stalinov príkaz zadržaní už v apríli 1945. Arcibiskup Slipij strávil v pracovných táboroch na Sibíri osemnásť rokov, slobodu získal až po intervencii pápeža Jána XXIII. a prezidenta Kennedyho v roku 1963, kedy mohol vycestovať do Ríma, kde prevzal vedenie emigrantskej ukrajinskej gréckokatolíckej cirkvi. Do jari 1946 zadržali stovky farárov a rehoľníkov, vyhnali ich alebo popravili. V marci 1946 na Stalinov príkaz synoda farárov vo Ľvove (všetci biskupi boli vo väzení!) zrušila zjednotenie s Rímom a kanonické spoločenstvo a pripojila sa k moskovskému patriarchátu. Gréckokatolícka cirkev tak oficiálne zanikla a bola nútená prejsť do ilegality; v tom čase mala okolo 4,2 milióna veriacich. V rokoch ilegality Vladimir Sterniuk, ktorého roku 1964 tajne vysvätili za kňaza, ako vikár arcibiskupa Slipija viedol podzemnú cirkev. Po Slipijovej smrti v roku 1984 v Ríme sa na čelo emigrantskej ukrajinskej cirkvi postavil Miroslav Lubačevskij, ktorý vďaka účinnej pomoci Svätej stolice po druhej svetovej vojne založil vlastnú cirkevnú štruktúru. Táto funkčná emigrantská štruktúra umožnila, že po prijatí vládneho nariadenia z decembra 1989 o povolení činnosti gréckokatolíckej cirkvi v Sovietskom zväze, ktoré bolo dôsledkom gorbačovskej perestrojky, ukrajinská gréckokatolícka cirkev pomerne rýchlo dokázala obnoviť domácu cirkevnú hierarchiu. Metropolita Lubačevskij sa v marci 1991 vrátil domov a osobne riadil obnovu

1 K dejinám ukrajinskej gréckokatolíckej cirkvi: PELES, Julian: Geschichte der Union der ruthenischen Kirche mit Rom, I – II. Wien 1878 – 1880. AMMANN, Albert: Abriss der Ostlawischen Kirchengeschichte, Wien, 1950. D. MOLNÁR, István: Vallási kisebbség és kisebbségi vallás: Görögkatolikusok a mai Lengyelországban, Budapest, 1995.

2 K dejinám mukačevskej diecézy: HODINKA, Antal: A munkácsi görög-katolikus püspökség története, Budapest, 1909. PIRIGYI, István: A magyarországi görögkatolikusok története I – II., Nyíregyháza, 1990.

cirkvi; musel však bojovať nielen so štátnou mocou, ktorá svoje zmýšľanie veľmi nezmenila, ale aj s ortodoxnou cirkvou, čo pohltila gréckokatolíkov.

Počas obnovy sa prejavil aj problém, na ktorý som už poukázal: išlo o vzťah ukrajinskej a podkarpatskej gréckokatolíckej cirkvi. Pod správou Sovietskeho zväzu, neskôr zasa nezávislej Ukrajiny, sa ocitla aj tá podkarpatská gréckokatolícka cirkev, ktorej historický vývoj nesúvisel s vývojom ukrajinskej gréckokatolíckej cirkvi. Gréckokatolíkov mukačevskej diecézy čakal po druhej svetovej vojne rovnaký osud ako veriacich v Zakarpatsku. Po spomínanej synode farárov v roku 1946 vo Lvove sa sovietske úrady snažili biskupa Teodora Romžu, ktorý riadil mukačevskú diecézu, presvedčiť – raz sľubmi, inokedy hrozbami –, aby sa pripojil k ortodoxii. Keďže všetky ich pokusy boli neúspešné, viere verného biskupa v roku 1947 nemilosrdne zavraždili.³ Po smrti biskupa Romžu čakalo na farárov a rehoľníkov, ktorí odmietli zjednotenie s ortodoxnou cirkvou, väzenie alebo smrť.⁴ Vo februári 1949 mukačevská diecéza zanikla aj formálne. Nasledujúce desaťročia ilegálne pôsobiacich farárov viedol tajne vysvätený biskup Sándor Chira, ak ho práve nedržali v pracovnom tábore alebo Karagande. 129 z 350 farárov tejto diecézy bolo uväznených alebo poslaných do pracovných táborov, 140 akceptovali prechod do ortodoxie, ostatní sa zasa výberom civilného povolania pokúsili zmiznúť moci z očí, aby príležitostne tajne pokračovali vo svojej pastoračnej činnosti. Od polovice sedemdesiatych rokov Elemér Ortutay – z poverenia svojho biskupa – napriek prenasledovaniu založil vo svojom byte tajnú bohosloveckú vysokú školu, aby sa takýmto spôsobom postaral o kňazský dorast. Väčšina veriacich si vybrala miestne rímskokatolícke kostoly, čím takisto vyjadrila svoj odpor voči násilnému zjednoteniu. Biskup Sándor Chira sa postaral aj o zachovanie hierarchie: v roku 1978 tajne vysvätil za biskupa Jánosa Szemediho a krátko pred svojou smrťou v roku 1983 zasa Józsefa Holovácsa. Biskup bol tajne vysvätený ešte aj v roku 1988. Osobitnú situáciu podkarpatskej gréckokatolíckej cirkvi dokazuje aj to, že biskup János Szemedi pracoval ako šofér v Dopravnom podniku číslo 2195 a po pracovnom čase riešil záležitosti ilegálnej cirkvi, navštevoval veriacich a farárov.⁵

Uznesenie vlády z decembra 1989 znamenalo aj štátoprávne uznanie mukačevskej diecézy. Začalo sa ďalšie obdobie plné zápasov na viacerých frontoch: bolo potrebné bojovať so štátnou mocou, ktorá robí všetko pre to, aby obnova cirkvi bola strastiplná. Je príznačné, že osemnásť rokov po zmene režimu dostal mukačevský biskup v biskupskom paláci v Užhorode späť ešte len štyri miestnosti, v ktorých sa môže zdržiavať iba medzi ôsmou a sedemnástou hodinou, keďže v budove pôsobí štátna knižnica a po jej zatvorení musí budovu opustiť aj on. Budovu cirkvi vracajú postupne; prirodzene, ako prvú dostali miestnosť, ktorá je od vchodu najvzdialenejšia.

Vrátenie kostolov a cirkevných budov vyvolalo mnoho konfliktných situácií aj s ortodoxnou cirkvou. Môžeme si pripomenúť boje o kostoly, sväté liturgie pod holým nebom alebo na cintorínoch.

Konfliktný je aj vzťah s ukrajinskou gréckokatolíckou cirkvou, ktorá sídlila vo Lvove, roku 2005 sa však presťahovala do Kyjeva. Nejde len o cirkevnú otázku či otázku cirkevnej správy, ale aj o spochybnenie práva rusínskeho etnika na existenciu. Ukrajinci nadviazali na sovietske tradície a neuznávajú existenciu rusínskej národnosti. Dal to na-

3 Biografia mučeníckeho biskupa: PUSKÁS, László: Romzsa Tódor püspök élete és halála, Budapest, 1999.

4 BENDÁSZ, Dániel – BENDÁSZ, István: Helytállás és tanúságtétel. A munkácsi görög katolikus egyházmegye hitvalló és meghurcolt papjai, Ungvár – Budapest, 1994.

5 BOTLIK, József: Hármas kereszt alatt. Görög katolikusok Kárpátalján az ungvári uniótól napjainkig (1646 – 1997) Budapest, 1997, s. 293 – 296.

javo aj arcibiskup Lubačevskij počas svojej návštevy v Užhorode v roku 1991, keď ako prirodzenú požiadavku uviedol, že pod jeho správu by mali patriť aj Rusíni, ktorých on označuje za zakarpatských Ukrajincov. Svätá stolica však tieto snahy odmietla a mukačevská diecéza je pod priamou správou Ríma.⁶

Z hľadiska pomerov vo východnej a strednej Európe bola cesta maďarskej gréckokatolíckej cirkvi osobitá. Maďarskí gréckokatolíci, ktorí žili v hajdudorožskej diecéze založenej v roku 1912, resp. v apoštolskej administratúre v Miskolci, ktorá vznikla po Trianone, mohli právom rátať s tým, že po príchode Červenej armády a prevzatí moci komunistami ich čaká podobný osud ako podkarpatských alebo ukrajinských veriacich.⁷ Do radu proticirkevných opatrení, ktoré sa koncom štyridsiatych rokov prijímali, by logicky zapadla aj likvidácia gréckokatolíckej cirkvi. K nej však nedošlo. Zrejme pri tom zohral úlohu aj fakt, že v Maďarsku počet gréckokatolíkov presahoval počet ortodoxných veriacich a neexistovala jednotná ortodoxná cirkev, s ktorou by maďarskí gréckokatolíci mohli splynúť.⁸ Na druhej strane moc mohla kedykoľvek cirkvi pohroziť likvidáciou, čo jej uľahčilo dosiahnuť vlastné ciele. Gréckokatolícka cirkev v Maďarsku mala teda podobný osud ako rímskokatolícka. Zákon jej zaručoval existenciu, no za mimoriadne oklieštených podmienok. Okrem prísnej kontroly zvonka by som chcel upozorniť na závažnosť vnútorného rozkladu, na lámanie kňazov a vedomý rozvrat kultúry kňazského života.

V najťažšom období – od roku 1939 do roku 1972 – bol hlavným pastierom maďarských gréckokatolíkov biskup Miklós Dudás. Po zadržaní primasa Józsefa Mindszentyho (26. decembra 1948) aj jeho viackrát vzali na výsluch. Informácie z jeho najbližšieho okolia hovoria, že vždy mal pripravený kufrík s najpotrebnejšími vecami.⁹ Práve preto je prekvapujúce, že dva roky po poštátnení škôl, v roku 1950, keď boli rozpustené rehoľné rády a vznikla vynútená dohoda medzi štátom a katolíckou cirkvou, biskup Dudás v časti biskupského paláca v Nyíregyháze založil kňazský seminár a bohosloveckú vysokú školu. Jej založenie 6. septembra oznámil ministerstvu náboženstva a školstva, čo ministerstvo aj vzalo na vedomie. Až dodnes sa táto výmena listov pokladá za zakladajúcu listinu Gréckokatolíckej bohosloveckej vysokej školy svätého Atanáza v Nyíregyháze.¹⁰ Je možné, že cieľom štátu bolo získať si biskupa, resp. možnosť neskôr ho vydierať. Moc plánovala pre biskupa Dudása miesto aj vo vedení vznikajúceho hnutia mierových farárov, čo Dudás odmietol. Keď však v Nyíregyháze zakázal prednášku mierového farára Miklósa Beresztóczyho, ktorého Svätá stolica odvolala, vopred sa, rátajúc s možnými dôsledkami, postaral o osud seminára.¹¹ Zástupcovia štátnej moci ho pravdepodobne už dávnejšie upozornili na to, že zachovanie seminára nie je isté.

6 C. d., s. 305.

7 O dejinách diecézy a apoštolskej administratúry vid' Pirigyi, c. d. II, s. 83 – 213.

8 Násilné pripojenie slovenských gréckokatolíkov k málopočetnej ortodoxii potvrdzuje, že to samo osebe nezohrávalo nijakú úlohu.

9 TÖRÖK, István Izsák (red.): „Egyházzamért kész vagyok meghalni“. P. Dr. Dudás Miklós szerzetes-püspök emlékére, bez udania miesta a roku, s. 45.

10 O dejinách kňazského seminára a vysokej školy: JANKA, György (red.): Örökség és küldetés 1950 – 2000. A Nyíregyházi Görög Katolikus Papnevelő Intézet és a Szent Atanáz Görög Katolikus Hittudományi Főiskola alapításának 50. évfordulója alkalmából rendezett tudományos konferencia anyaga, 2000. október 2 – 3. Nyíregyháza, 2001.

11 JANKA, György: A Szent Atanáz Görög Katolikus Hittudományi Főiskola története, in: JANKA, György (red.), Örökség és küldetés 1950 – 2000. A Nyíregyházi Görög Katolikus Papnevelő Intézet és a Szent Atanáz Görög Katolikus Hittudományi Főiskola alapításának 50. évfordulója alkalmából rendezett tudományos konferencia anyaga, 2000. október 2 – 3. Nyíregyháza, 2001, s. 230.

V tomto období mal azda najväženejšie dôsledky jav, ktorý biskupovi Dudásovi najviac strpčoval život a napomohol aj jeho vážnym chorobám a smrti: a to úslužné správanie časti duchovných voči štátnej moci. V bezprostrednom okolí biskupa mohli pracovať len takí farári, ktorí v plnej miere slúžili štátnej moci, jeho spoľahlivých spolupracovníkov odstránili a bránili mu aj v kontakte s nimi. Biskup musel uniesť aj to, že pre jeho postoj ho istá skupina mierových farárov prirovnala k Trujillovi, vyhnanému diktátorovi Dominikánskej republiky a želala mu podobný osud...¹²

Hoci história tohto obdobia ešte nebola systematicky spracovaná, už zverejnené dokumenty Štátnej bezpečnosti vypovedajú o hrôzach týchto desaťročí.¹³ Hodnostári diecézy udržiavali úzke vzťahy s tajnými službami. Ich správy na jednej strane informujú o ľudských tragédiách, na druhej strane osvetľujú až chorobný a iracionálny strach štátnej moci z cirkvi. Keby to nebolo tragické, mohli by sme povedať, že strach, ktorý podnietil Štátnu bezpečnosť investovať neuveriteľnú energiu do nepretržitého sledovania troch-štyroch baziliánok a zisťovania ich úmyslov, je smiešny. Nemohli ani len tušiť, aké hlboké krivdy spôsobujú v záujme dosiahnutia svojich nízkych cieľov nielen jednotlivým ľuďom, ale aj celej náboženskej komunite. Z hľadiska Štátnej bezpečnosti nebolo zlomenie farára-vedca, ktorý rehoľnícky sledoval, veľká obeť, no pre gréckokatolícku cirkev je to do dnešných dní nezahojená rana. Maďarskí gréckokatolíci prežívali svoj boj za samostatnú diecézu a za maďarský liturgický jazyk ako kalváriu. Za desaťročia komunizmu museli prejsť ďalšou kalváriou. V rokoch ťažkých skúšok mnohí podali svedectvo o svojej viere, vernosti cirkvi a humánosti.

*

V úvode som spomienkou z detstva pripomenul, ako dvaja farári hľadali vlastnú cestu medzi tým, čo im vnútili, a vlastným strachom. Konkrétny cieľ ich činu symbolizuje úsilie prenasledovaných a zmrzačených veriacich hľadať svoj smer. Starý farár z Podkarpatskej Rusi túžil zastať pred oltárom, aby konal tak, ako si to vyžaduje jeho poslanie. Môj otec – takisto v duchu svojho poslania – mu pri tom pomohol. Taký bol aj cieľ cirkvi: pracovať v duchu svojho poslania, odovzdať ľuďom posolstvo, ktoré im prinášala a musela prinášať. Toto posolstvo, posolstvo o slobode kresťanského človeka, však bolo veľmi nebezpečné. Preto museli nemilosrdne trpieť a toto utrpenie ich ovplyvňuje ešte aj dnes.

---

12 TÖRÖK, c. d., s. 56.

13 Porov.: Spisy Štátnej bezpečnosti v dielach Frigyesa Kahlera a Gábora Kiszelyho: KAHLER, Frigyes: III/III-as történelmi olvasókönyv 3. A CANALE dosszié: A magyar titkosrendőrség és a II. Vatikáni Zsinat. Az Ibolya dosszié: Hiányzó lapok „A magyarországi görög katolikusok történeté”-ből. Budapest, 2005. a KISZELY, Gábor: Állambiztonság (1956 – 1990). Budapest, 2001.